

УДК 930.2:323.27(470+571)«1917»

Микола Глібіщук

Нові підходи до вивчення Російської революції (1917-1922)

У статті проаналізовано перспективні напрями дослідження революції в Росії (1917-1922). Автор приділив головний акцент характеристиці нових підходів, які розробляються у сучасній російській та західній історичних науках. Також побіжно розглянуто історіографічні тенденції, які домінували у минулі десятиліття.

Ключові слова: Російська революція (1917-1922), Громадянська війна в Росії, теоретичні концепції, нові підходи.

Будь-яка революція є складним переплетінням різноманітних політичних та соціальних явищ, процесів, тенденцій тощо. Це, у свою чергу, спричиняє дискусії серед дослідників, які фахово вивчають цей історичний феномен. Скажімо, впродовж ХІХ-ХХ ст. історики полемізували щодо причин, характеру, хронологічних меж, підсумків та значення Великої Французької революції (1789-1799).

Такі ж суперечки тривають навколо революційних подій в Росії (1917-1922). До того ж, столітній ювілей Російської революції став ще одним приводом для обговорення дискусійних аспектів цієї революційної доби та здійснити наукові напрацювання щодо перспективних дослідницьких концептів. Тому у цій статті спробуємо стисло охарактеризувати нові підходи дослідження революційного вибуху в Росії (1917-1922).

Однак з першу варто вказати, як історики у минулі десятиліття вивчали Російську революцію? Які історіографічні тенденції домінували у попередні роки?

© Глібіщук М., 2017

Глібіщук Микола Васильович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

По-перше, революцію описували «Петроградцентрично», тобто акцентували увагу на подіях у столиці. Усі процеси, які відбувалися на інших територіях колишньої імперії Романових, не перебували у фокусі дослідників. Це був суттєвий недолік, адже події, що коїлися в інших містах та регіонах, мали вагомий вплив на політичну ситуацію у Петрограді.

По-друге, головним об'єктом вивчення була політична сила у роки революції. Це вже залежало від історика, яка партія буде перебувати у центрі дослідження — більшовики, кадети, есери тощо. Однак такий підхід нехтував вивченням тогочасних соціально-економічних та соціально-психологічних процесів.

По-третє, революцію описували з позиції влади. Інакше кажучи, вчені аналізували революційну добу з точки зору урядових структур – Тимчасового уряду, Петроградської ради, Ради Народних Комісарів тощо¹.

Що цікаво, вказані вище підходи домінували як у радянській, так і західній історіографії. Для прикладу, у працях знаного американського дослідника Річарда Пайпса можемо прослідкувати такі тенденції².

Сучасні фахівці намагаються не використовувати такі концепти та розробляти нові. Одним із найбільш перспективних напрямів останнім часом була локальна історія. Особливо успішними були ті проекти, автори яких намагалися, використовуючи чималі ресурси традиційного краєзнавства і регіональної історії, подивитися крізь локальну історію на проблеми більших територій, бо часто тільки ретельне вивчення проблем на місцевому рівні дозволяє точніше описати деякі загальні проблеми. Таке прагнення зближує локальну історію з мікроісторією. Американський науковець Пітер Холквіст, що вивчав історію Дону часів Першої світової війни, революції та Громадянської війни, навів дуже вдалий приклад такого підходу³. Ба більше, він зміг вийти на інший, більш високий рівень контекстуалізації: ретельно вивчаючи цей регіон, дослідник зумів зіставити розвиток Російської імперії і різних європейських країн впродовж цього періоду. Зокрема, він показав, що ті практики мобілізації, виникнення яких зазвичай пов'язували з революцією та Громадянською війною, з'явилися насправді до 1917 року під впливом Першої

світової. Багато прийомів мобілізації, що використовувалися в Росії, застосовували під час Першої світової війни в інших державах (Німеччині, Франції, Великій Британії), але якщо у них із закінченням бойових дій спостерігалася своєрідна «нормалізація» методів управління, то в Радянській Росії (а потім – у СРСР) такі надзвичайні методи надалі використовувалися й після завершення Громадянської війни⁴.

Ще один цікавий підхід запропонував британський дослідник Джонатан Смел. У 2015 р. була видана його робота під назвою «Громадянські війни в Росії»⁵. Сама назва книги звучить оригінально та репрезентує популярний у західній історичній науці концепт про безліч війн у роки Російської революції (1917-1922). Дж. Смел стверджує, що його підхід не є новаторським та перераховує інших істориків, які теж вживали це поняття саме у множині – «Російські громадянські війни» (Russian civil wars). Автор пов'язує таку нешаблонну періодизацію цієї революційної епохи з подіями, що мали місце у Центральній Азії впродовж 1916-1926 рр. Дж. Смел погоджується з американським істориком Пітером Кенезом, який, на наш погляд, вдало підмітив, що Громадянська війна в Росії була не просто додатком революції, а, навпаки, її найбільш вагомим і вирішальним компонентом. На думку британського науковця, «Російські громадянські війни» – це складне поєднання війн і конфліктів, які переплітаються, в імперії що розпадається, а також вбирає не тільки (а часто і не стільки) російську, але й неросійську більшість населення колишньої Російської імперії, так само як і жителів держав, що є сусідами – від Фінляндії, Польщі, Румунії та через Туреччину, Іран, Афганістан до Китаю, Монголії та Кореї. Те, що відбувалося на території колишньої імперії Романових, Дж. Смел називає «новою смутою», підкреслюючи, що досліджувана ним доба була часом потрясінь не тільки для Росії, але й світу⁶.

Ще один перспективний та цікавий погляд на революційну епоху 1917-1922 рр., це розглядати ці події як Велику селянську революцію. Тобто, розуміти Російську революцію (1917-1922) як селянську революцію, яку здійснювали селяни. Авторами цього концепту є західний історик Теодор Шанін і російський вчений Віктор Данилов. Вони у своїх дослідженнях вперше

почали обґрунтовувати цей підхід⁷. Саме селянський рух початку ХХ століття, на думку цих науковців, є фундаментальною основою усіх революційних змін, які мали місце в Росії у той час. Адже на основі селянської революції розгорталися усі інші соціальні та політичні революції, зокрема і Жовтень 1917 р. Селянська революція була відповіддю, захисною реакцією селянства Росії на об'єктивний і характерний для усіх країн процес нагромадження первинного капіталу, який відбувався за рахунок зубожіння селянства. Таким чином, у інтерпретації авторів йдеться не про селянський рух чи селянське повстання, а селянську революцію як самостійний феномен, що мав власну логіку розвитку. Проте, на думку Т. Шаніна і В. Данілова, селянську революцію не слід хронологічно обмежувати 1917-1922 рр., оскільки початок необхідно датувати 1902 р., коли на історичній арені з'являється новий тип селянина, який підтримує революційні лозунги ліквідації поміщицького землеволодіння та скасування приватної власності на землю⁸.

Відомий західний дослідник Андреа Граціозі теж розглядає події 1917-1922 рр. як Велику селянську війну. Однак, на його думку, цю боротьбу селянства варто вставити у більш ширший контекст, який дозволяє нам говорити про те, що це протистояння закінчується аж ніяк не у 20-х рр. минулого століття. Граціозі вважає, що верхня хронологічна межа цієї селянської війни – це 1933 р., коли у Радянському Союзі була остаточно встановлена колгоспна система⁹.

Також слід зазначити, що українські вчені, які вивчають селянське питання у роки Української революції (1917-1921), теж запозичують цей підхід та доповнюють його українським наративом. Прихильниками такого концепту є такі дослідники, як А. Морозов, С. Корновенко, О. Лозовий¹⁰.

Ще одним сучасним підходом є вивчення політичної культури Російської революції. Це дослідження мови революції, символіки і ритуалів революційної епохи, образів революційних діячів тощо. Не зважаючи на те, що від тієї доби нас відділяє майже століття, ми багато втратили у розумінні тих понять, термінів, які використовувалися у 1917-1922 рр. Скажімо, зараз нам складно зрозуміти змістове наповнення таких дефініцій, як «диктатура демократії», «республіка з добрим царем», «Керенський – демократ

недемократичний», «Керенський – полонений демократії» тощо. Найбільш активно на пострадянському просторі такий підхід розробляє відомий російський історик Борис Колоніцький, який є автором декількох досліджень на цю тематику¹¹. Скажімо, Колоніцький вивчаючи роль пліток та різноманітних фобій у роки Першої світової війни і революції довів, що деякі чутки циркулювали тільки серед окремих соціальних груп та не сприймалися іншими. Так, проаналізувавши плітки про фаворита імператорської сім'ї Григорія Распутіна російський фахівець розвінчує тезу про їх масовість серед усіх верств тогочасного соціуму. Вони були поширені лише поміж еліти. Для прикладу, у селянському середовищі вони не зустрічаються¹². Ще один приклад. Досліджуючи образ одного з лідерів революції Олександра Керенського у 1917 році Колоніцький стверджує, що культ вождя народу сформувався не у радянські часи, а навесні і влітку 1917 р. «Перше кохання революції», як тоді називали Керенського, став першим носієм і частково винахідником цього культу. Традиція монархічної культури не зникла безслідно. Збагатившись традицією шанування партійних вождів, вона трансформувалася у новому образі унікального вождя революційної армії і революційного народу, який виявився потрібним різним верствам тогочасного суспільства¹³.

Актуальним напрямом у вивченні Російської революції (1917-1922) є так званий антропологічний підхід. Для цього концепту характерне зосередження уваги на людині як діючій особі у революції, носій особливої культури, менталітету тощо. Ці питання сучасні історики починають розглядати як визначальні у розумінні феномену революційної кризи. Зокрема, вчені досліджують такі аспекти, як сприйняття інститутів влади, ідей соціалізму, ставлення до політичних подій, партій і революційних керівників тощо. Результати цих досліджень дозволяють нам зрозуміти характер та специфіку осмислення у свідомості різних соціальних страт основних ідейних засад революції, політичної пропаганди революційних партій. Це допомагає помічати тогочасні ментальні стереотипи сприйняття дійсності, найважливіші ціннісні орієнтири мас, архетипи поведінки¹⁴. Найвідомішим прихильником такого підходу є знаний російський дослідник Володимир Булдаков,

який у своїх працях здійснив спробу комплексного вивчення соціально-інституційних та соціально-психологічних аспектів революційного процесу 1917 року в їх діалектичній єдності, реконструював психологічний образ основних дійових осіб 1917 року, проявів і наслідків революційного насильства у той час¹⁵. Також слід зазначити, що Булдаков є автором концепції «Червоної смути», яка здобула багато прихильників серед сучасних російських та зарубіжних науковців¹⁶.

Ще один підхід, на якому ми хочемо зосередити увагу, це розглядати події 1917-1922 рр. у Росії як імперську революцію. Прихильниками такого концепту є відомий західний історик Джеремі Едельман та російський вчений, головний редактор наукового часопису «Ab Imperio» Ілля Герасімов. На їх погляд, бурхливу добу 1917-1922 рр. варто вважати імперською революцією, яка ліквідувала старий політичний режим, який продемонстрував нездатність координувати багаторівневу імперську ситуацію в умовах мобілізації сучасного масового суспільства. Слід зазначити, що жодна впливова політична сила не вживала визначення імперія у своїй агітації та політичній програмі. Однак для багатьох революційних діячів вона залишалася невидимим проектом і сприймалася як самоочевидне середовище, загальний контекст заплутаних соціальних ідентичностей, культурний рис тощо. Не зважаючи на те, що імперія Романових вже перестала існувати та відсутність загального компромісного національного проекту, різні національні рухи продемонстрували надзвичайну інертність своєї підтримки до збереження загального політичного контексту. Прагнення до ізоляції, а згодом до відокремлення розвивалося поступово і було тільки реакцією на заходи центральної влади, а не навпаки. Громадянську війну, яка тривала до 1922 року, вони розглядають як самоорганізацію постімперського соціуму, яка привела до появи нового політичного феномену, що отримав назву Союз Радянських Соціалістичних Республік. Більшовикам вдалося здійснити таку консолідацію шляхом насильства та тимчасових стратегічних альянсів з різними політичними силами та соціальними групами¹⁷.

Чому такий підхід для істориків, які вивчають Російську революцію (1917-1922), є важливим? На думку вже згадуваних вище вчених, він надає нам можливість простежити імперську логіку у революційному процесі¹⁸.

Підбиваючи підсумки, хочемо сказати наступне, що використання вказаних вище підходів дозволяє нам, одного боку, під новим ракурсом подивитися на революційні події, явища та тенденції, що мали місце на території колишньої імперії Романових впродовж 1917-1922 років. З іншого, деконструювати колишні теоретичні концепції та відмовитись від багатьох оцінок та суджень щодо Російської революції (1917-1922).

Примітки:

1. Глибищук Н. К 100-летию революции 1917 г. в России (интервью с российским историком Б. И. Колоницким) / Н. Глибищук. // Исторична панорама. – 2017. – Вып. 24. – С. 7-19.

2. Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. / Р. Пайпс. – М.: Захаров, 2005. – 1904 с.

3. Holquist P. Making War, Forging Revolution: Russian's Continuum of Crisis, 1914-1921 / P. Holquist. – Cambridge: Harvard University Press, 2002. – 384 p. Слід зазначити, що науковий підхід, який використав у своїй книзі американський історик Пітер Холквіст, вплинув на концепцію та реалізацію масштабного дослідницького проекту «Russian Great War and Revolution». Детальніше див.: <http://russiasgreatwar.org/index.php>

4. Цит. за: Колоніцький Б. Як ми маємо тепер вивчати Першу світову війну? / Б. Колоніцький // Україна Модерна. – 2016. – № 23. – С. 35.

5. Smele J. The “Russian” Civil Wars, 1916–1926. Ten Years That Shook the World / J. Smale. – London, 2015. – 423 p.

6. Цит. за: Голдин В. И. Новейшие зарубежные исследования о Гражданской войне начала XX века в России / В. И. Голдин // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2016. – Вып. 5. – С. 128-133.

7. Shanin T. The awkward class. Political sociology of peasantry in a developing society Russia 1910-1925. Oxford: The Clarendon Press, 1972. – 253 p.; Данилов В. Аграрные реформы и аграрная революция

в России / В. Данилов / Великий незнакомец // крестьяне и фермеры в современном мире. – М., 1992. – С. 310-321.; Данилов В. Крестьянская революция в России, 1902-1922 гг. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html (дата перегляду 06.11.2017)

8. Кондрашин В. «Крестьянская революция в России, 1902-1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) / В. Кондрашин // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 70-74.

9. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933 / А. Грациози. – М.: РОССПЭН, 2011. – 96 с.

10. Морозов А. Роль аграрного питання в долі Української революції / А. Морозов // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби. – Київ-Черкаси. – 2012. – С. 27-36.; Корновенко С. Українська революція 1917-1921 рр.: селянський фактор / С. Корновенко // Український селянин. – 2014. – Вип. 14. – С. 142-146.; Лозовий В. Соціокультурні фактори революційних процесів в українському селі доби Центральної Ради / В. Лозовий // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби. – Київ-Черкаси. – 2012. – С. 176-185; Лозовий В. Соціокультурні засади реакції селянства на гетьманський переворот / В. Лозовий // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 260-266; Лозовий В. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 112 с.

11. Колоницкий Б. И. Символы и борьба за власть. К изучению политической культуры Российской революции 1917 года / Б. И. Колоницкий. — СПб.: Дмитрий Буланин, 2001. — 349 с.; Колоницкий Б. И. «Трагическая эротика»: Образы императорской семьи в годы Первой мировой войны / Б. И. Колоницкий. — М.: НЛЮ, 2010. — 664 с.; Колоницкий Б. И. «Товарищ Керенский»: антимонархическая революция и формирование культа «вождя народа» (март — июнь 1917 года) / Б. И. Колоницкий. — М.: НЛЮ, 2017. — 520 с.

12. Колоницкий Б. И. «Трагическая эротика»: Образы императорской семьи в годы Первой мировой войны / Б. И. Колоницкий. — М.: НЛЮ, 2010. — 664 с.

13. Колоницкий Б. И. «Товарищ Керенский»: антимонархическая революция и формирование культа «вождя народа» (март — июнь 1917 года) / Б. И. Колоницкий. — М.: НЛЮ, 2017. — 520 с.

14. Поршнева О. С. Антропологический подход в изучении Февральской революции 1917 г.: достижения и перспективы / О. С. Поршнева // Февральская революция 1917 года в России: история и современность: сборник материалов регионального научного семинара. — Екатеринбург: Уральский Центр Б. Н. Ельцина, 2007. — С. 27-34.

15. Булдаков В. П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия / В. П. Булдаков. — М.: РОССПЭН, 2010. — 969 с.; Булдаков В.П. Хаос и этнос: Этнические конфликты в России, 1917 – 1918 гг. Условия возникновения, хроника, комментарий, анализ / В. П. Булдаков. — М.: Новый хронограф, 2011. — 1088 с.; Булдаков В.П. Утопия, агрессия, власть. Психосоциальная динамика постреволюционного времени. Россия, 1920–1930 / В. П. Булдаков. — М.: РОССПЭН, 2012. — 761 с.; Булдаков В.П., Леонтьева Т.Г. Война, породившая революцию: Россия, 1914 - 1917 гг. / В. П. Булдаков, Т. Г. Леонтьева. — М.: Новый хронограф, 2015. — 720 с.

16. Булдаков В. П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия / В. П. Булдаков. — М.: РОССПЭН, 2010. — 969 с.

17. Edelman J. The Russian revolution and global empires or global revolution and Russian empire? / J. Edelman // *Ab imperio*. — 2017. — 2. — P. 45-52.

18. Gerasimov I. The Great imperial revolution / I. Gerasimov // *Ab Imperio*. — 2017. — 2. — P. 21-44.

Mykola Hlibischuk

New approaches to the study of the Russian revolution (1917-1922)

In the article author described new scientific approaches to the study of the Russian revolution (1917-1922). The author emphasized the main emphasis of the new approaches, which are being developed in modern russian and western historical sciences and the historiographic tendencies that dominated the past decades are considered.

One of the most promising areas in recent years has been the local history. Especially successful were those projects whose authors tried, using considerable resources of traditional local history and regional history, to look through local history to the problems of large territories, because often only a thorough study of the problem at the local level

allows us to describe some common problems. American historian Peter Holquist, who studied the history of the Don during the First World War, the revolution and the Civil War, gave a very good example of this approach.

Another interesting approach was offered by the British historian Jonathan Smell. In 2015, his work was published under the title "Civil wars in Russia". The very title of the work sounds original and represents a popular in western historical science concept of the multitude of wars in the years of the Russian revolution. J. Smell argues that his approach is not innovative, and lists other historians who also accepted this concept in the plural - "Russian civil wars" (Russian civil wars).

Another promising and interesting view of the revolutionary era of 1917-22 is to consider these events as the Great Peasant Revolution. That is, to understand the Russian revolution as a peasant revolution, which was carried out by peasants.

Another modern approach is the study of the political culture of the Russian revolution. This study of the language of revolution, symbolism and rituals of the revolutionary era, images of revolutionary figures.

Actual direction in the study of the Russian Revolution of 1917-1922. Is the so-called anthropological approach. This concept is characterized by a focus on the person as an active person in the revolution, the bearer of a particular culture, mentality. Another approach, on which we want to focus attention, is to consider the events of 1917-1922 in Russia, as an imperial revolution.

Key words: *Russian revolution (1917-1922), Civil war in Russia, theoretical concepts, new approaches.*

Надійшла до редколегії 23.11.2017 р.